

ИСТРАЖИВАЧКИ ПРИСТУП ЗА ФОРМИРАЊЕ НОВЕ ТИПОЛОГИЈЕ ТЕОРИЈЕ ПРОСТОРНОГ ПЛАНИРАЊА

Владан Булајић

рад примљен: новембар 2011, рад прихваћен: децембар 2011.

RESEARCH APPROACH FOR FORMING A NEW TYPOLOGY OF SPATIAL PLANNING THEORY

Апстракт

У овом раду предлаже се истраживачки приступ за систематизацију знања и класификовање теоријских доприноса у научној области просторног планирања. Типологија представља вишедимензионалну класификацију, односно оквир за разумевање предметне области, теорије и праксе, идеја и методологија. Сложени приступ је потребан да би се уредила комплексна и разноврсна област теорије просторног планирања, коју су обликовале различите школе размишљања и утицаји из сродних научних дисциплина. Предлаже се да истраживачки приступ буде мост између две културе, односно синтеза квалитативног и квантитативног метода формирања типологија. Путем анализе постојећих типологија, које су квантитативно изведене, изабрани концепти ће се унапредити и допунити кроз компјутеризовану статистичку анализу одговарајућих библиометријских података. Користиће се и процедура у супротном смеру, која такође повезује емпиријске типове са њиховим концептуалним еквивалентима. Циљ је да се таквим приступом добије свеобухватна класификациона шема, која ће имати улогу платформе за интеграцију интердисциплинарног приступа просторном планирању.

Кључне речи: теорија просторног планирања, истраживачки приступ, квалитативне типологије, квантитативне типологије

Abstract

What is being suggested in this paper is the research approach for the classification of theoretical contributions in the scientific domain of the spatial planning. Typology is a multidimensional classification, actually it is the framework for the understanding of the subject area, theory and practice, ideas and methodologies. The complex approach is needed to organize the complex and diverse domain of spatial planning theory, which has been shaped by different schools of thought and the influences of the related scientific disciplines. It has been suggested that the research approach becomes the bridge between two cultures, in other words it should be the synthesis of the qualitative and quantitative methods of the typology construction. With the analysis of the existing typologies, which are quantitatively derived, the chosen concepts will be improved and completed due to the computerized statistical analysis of the appropriate bibliometrical data. Moreover, the procedure in the opposite direction will be used, which also connects empiric types with their conceptual counterparts. With that approach, the main aim is to achieve the comprehensive classification scheme, which will take part of the platform for integration of the interdisciplinary approach in the spatial planning domain. That concept of the research belongs to the wider approach that has got the aim that with the scientific innovations and imaginations bring about the solving of the problems and challenges that the spatial planning faces with. The forming of the new typology is the first step in that direction.

Key words: *planning theory, research approach, qualitative typologies, quantitative typologies*

Увод

Научно подручје теорије просторног планирања је комплексног и еклектичног карактера, односно теорија просторног планирања је интердисциплинарно подручје (Friedmann, 2008). Према П. Хили (P. Healey) (1997) „свака област стваралаштва има своју историју идеја и пракси и своју традицију дебата. Све то служи као ризница искустава, митова, метафора и аргумената, на коју могу да се позивају они који се баве том облашћу, током развоја својих доприноса. Таква ризница садржи савете, цитате, рецепте и технике за разумевање и деловање, као и инспирације за идеје које могу да се користе и даље развијају”. У протеклим годинама забележено је увећано интересовање и научно публикавање у области теорије просторног планирања. Нови доприноси нису заменили старе већ је проширено неуређено подручје идеја и теорија. Уређење свих тих научних доприноса важан је део теорије просторног планирања, којем је циљ да се интегришу нове идеје и размишљања, да се пронађе њихово место и утврди како се уклапају у претходна размишљања и њихове утицаје. Нови приступи и разумевања пружају користан и богат материјал, али потребно је подвући да такве идеје долазе из неког правца, обично као развој или реакција, за или против садашњих или претходних размишљања (Allmendinger, 2002).

*Владан Булајић, докторант, стипендиста Министарства просвете и науке, ИАУС, Београд, e-mail: vladan.bulajic@gmail.com

Рад је резултат истраживања спроведеног у оквиру научног пројекта III 47014 Улога и имплементација државног просторног плана и регионалних развојних докумената у обнови стратешког истраживања, мишљења и управљања у Србији, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

У овом раду разматрају се могућности за класификацију и систематизацију знања, са циљем да се омогући разумевање и концептуализација теорије просторног планирања у таквом сложеном и неуређеном подручју. Циљ овог рада је да се предложи истраживачки приступ за формирање нове типологије (или вишедимензионалне класификације) теорије просторног планирања, која ће имати капацитет да обухвати и нове и старе доприносе, и која ће послужити као платформа за интеграцију и референцирање у интердисциплинарној области просторног планирања. Приступ који се предлаже концепиран је као „мост” између две културе – културе науке и културе хуманистике – односно као синтеза квалитативног и квантитативног метода конструкције типологија. Сложени приступ је потребан како би се концептуализовало и структурисало комплексно и неуређено подручје теорије просторног планирања. То подручје развијало се под

разноврсним утицајима који су долазили из различитих области, школа размишљања и култура стваралаштва. Типологије нам помажу да разумемо одређено подручје организовањем знања у њему. Такве „мапе знања” које сада имамо, или су неосетљиве за најновије промене, или су херметички затворене у оквирима специфичних школа размишљања (Allmendinger, 2002). Нова типологија неће допринети само разумевању растућег света теорије просторног планирања и центрифугалних сила које усмеравају тај раст, већ ће и идентификовати нове истраживачке правце и могућности за развој новог интердисциплинарног приступа. Важно је подвући да, док се дискутује и пише о новим идејама и теоријама, старе школе теорија и размишљања још увек имају своје следбенике који настављају да развијају те правце размишљања.

ЗНАЧАЈ ТИПОЛОГИЈЕ У ТЕОРИЈИ ПРОСТОРНОГ ПЛАНИРАЊА

Према *Великом речнику страних речи и израза* (2008), појам типологије подразумева одређивање карактеристичних особина међу већим бројем бића, појава, предмета и сл., да би се одредили различити типови и објаснили њихови међусобни односи. Према енциклопедијској дефиницији, типологија је вишедимензионална класификација, односно класификациона шема, која је углавном концептуална, теоријска или хеуристичка, ређе емпиријска (Bailey, 2005). Јединка типологије је тип, а типологије могу садржати и хеуристичке и емпиријске типове. Хеуристички типови су концептуално произведени и као такви могу бити без емпиријских потврда. Емпиријски типови су у потпуности конструисани кроз емпиријску анализу података, па се може десити да им недостаје прецизна концептуализација.

Типологија има три основне функције:

- исправљање заблуда и конфузија систематским класификовањем сродних концепата;
- ефективно организовање знања помоћу јасног дефинисања параметара датог предмета;
- омогућавање теоретисања путем дефинисања главних делова по посебним својствима и фокуса за даља истраживања (Yiftachel, 1989).

Типологије представљају оквир за разумевање предметне области, методологија и историје развоја идеја и праксе. Типологије су корисне, можда и неопходне, за сваког укљученог у предметну област. Просторно планирање није изузетак од тог правила (Allmendinger, 2002).

Теорије просторног планирања могу се поделити на различите начине, а често се користи подела на вредносне и процедуралне теорије, као и разликовање „теорија о планирању” и „теорија у планирању”. Такве поделе су допринос А. Фалудија (A. Faludi) (1973) и представљају прве и доминантне типологије теорије просторног планирања. Вредносне теорије односе се на објекат просторног планирања док процедуралне теорије разматрају процес просторног планирања, односно примену знања у сврху развоја одговарајуће организације и поступака, као и концептуалне основе. „Теорије о планирању” описују и објашњавају просторно планирање као процес и кроз институционалну димензију, док су „теорије у планирању” различите научне теорије (попут урбане економије, урбане социологије и урбане екологије) које могу бити коришћене у самом процесу просторног планирања, да би се разумели утицаји различитих планерских решења (Lapintie, 2010).

Теорије просторног планирања могу се такође поделити и у четири категорије, зависно од тога да ли су дескриптивне или нормативне и да ли су основне или

процедуралне (Таб. 1). Поред ових типологија, учестале су и поделе нормативних планских теорија (Vujošević, 2002). По једној, мноштво до сада развијених општих планских приступа могуће је погодено сврстати у пет основних група нормативних планских теорија (Sager, 1994):

- синоптичко/свеобухватно планирање и стратешко планирање у јавном сектору;
- инкременталистичко планирање и приступ стратешког избора;
- трансактивно планирање и дијалогски инкрементализам;
- адвокативно планирање;
- остали типови планирања (радикално планирање, еколошко планирање, анти–планирање).

Табела 1.
Димензије теорије просторног планирања (Lapintie, 2010)
 Table 1.
Dimensions of Planning Theory (Lapintie, 2010)

Димензије теорије просторног планирања	Вредоносна	Процедурална
Дескриптивна	Описује објекат просторног планирања (град, регион, итд.)	Описује процес просторног планирања у различитим локалним и регионалним контекстима
Нормативна	Развија норме и идеале за објекат просторног планирања (идеални градови, функционални региони)	Развија процес просторног планирања (управљање процесом, укључивање актера, стварање уверљиве аргументације)

ИСТРАЖИВАЧКИ ПРИСТУП

На који начин је могуће доћи до нове типологије теорије просторног планирања која ће бити добра основа за развој нових интегралних и интердисциплинарних приступа? Предлог је да истраживачки приступ, који може довести до нове типологије теорије просторног планирања, буде сложен и да буде синтеза, компромис или „мост“ између „две културе“, односно између квалитативног и квантитативног метода конструкције типологије.

Једна од најпознатијих теза у историји науке изнета је у предавању Ч. П. Сноуа (C. P. Snow) (1964) о „две културе“, једној коју чине наука и научници, и другој која је култура уметности, хуманистике и њихових следбеника. Према Ч. П. Сноу прекид комуникације између „две културе“ је главна препрека за решавање светских проблема.

Поменута сложеност и разноврсност теорије просторног планирања настала је као последица утицаја који су долазили из две културе стваралаштва. Културу хуманистике обликовали су следећи утицаји: хуманистичке студије (прва половина XX века), дескриптивне студије (педесете и шездесете године XX века), урбане студије под утицајима структурализма, марксизма и хуманистике (седамдесете) и постмодерни, постструктуралистички и деконструктивистички приступи (од осамдесетих година XX века). За културу науке важни су следећи доприноси: квантитативне студије (прва половина XX века), доминирајућа квантитативна револуција (педесете и шездесете), позитивистички приступи (седамдесете) и различите теорије комплексности (од осамдесетих година XX века). Две културе стваралаштва утицале су, а и даље утичу, на развој теорије просторног

планирања (Portugali, 2011). Оне се јављају и у приступима за формирање типологије, а предлог је да истраживачки приступ буде мост између те две културе, односно да у њему буду интегрисани квалитативни и квантитативни приступ за њено формирање. Таквим сложеним приступом могуће је уредити комплексно подручје теорије и добити основу за развој нових доприноса, који ће такође представљати компромис између две културе стваралаштва.

Теза о две културе изазвала је озбиљне критике, и позитивне и негативне, иако су неки критичари подвукли да ништа што је Сноу навео није посебно оригинално. Међутим, постоји нешто – интерпретација и перцепција научних разлика нису пронађене у категоријама логике и методологије, већ у категорији културолошке различитости. Управо ће се такво разматрање касније појавити у студијама о историји, филозофији и социологији науке. Примера ради, у књизи *Структура научних револуција* (1974), најутицајнијем делу о филозофији науке у последњих пола века, Т. Кун (*T. Kuhn*) развио је идеју о „нормалној науци“ – периоду током кога се научници придржавају доминантне парадигме, делом због тога што су убеђени у њу, а делом због тога што тенденције очувања чине да је много погодније и сигурније припадати групи доминантне научне културе. Кунов допринос је став да се наука не развија линеарно нити постепено, већ путем револуција, односно смена научних парадигми (Portugali, 2011).

За разлику од Куновог модела, у теорији просторног планирања није долазило до потпуних смена једног система теорија другим. Један систем теорија може постати

доминантнији академски и политички, али се са сваким новим доприносом као резултат добија комплексније и разноврсније подручје науке. И филозофска димензија може бити основа за поделу теорије просторног планирања, па се тако могу разликовати концепти засновани на позитивизму, као и они који су засновани на постпозитивизму. По једној типологији, системска, рационална, неолиберална и теорија политичке економије припадају првој, док колаборативни, прагматични и постмодерни приступи припадају другој димензији (Allmendinger, 2002).

Према наведеном, за разумевање теорије просторног планирања потребна је способност да се схвати њен широки и растући домен, као и методологија за праћење развоја тог домена. Неопходно је и прихватити да не постоје једноставни одговори и решења. Због свега тога, предлаже се да нова типологија буде формирана кроз истраживачки приступ у ком ће се концептуализовати емпиријски подаци и емпиријски потврдити, односно идентификовати, концептуални типови. Могуће је конструисати и квантитативну и хеуристичку типологију (Bailey, 2005). Такав приступ, иако редак и сложен, може одговорити задатку одговарајуће типологизације сложеног подручја теорије просторног планирања.

ДОСАДАШЊИ ДОПРИНОСИ

Прву димензију предложеног приступа чини истраживање досадашњих напора и доприноса стварању типологије теорије просторног планирања. Циљ је да се анализира што већи број квалитативних доприноса, њихове потврде и негације, и да одабрани концепти, односно хеуристичке типологије, буду испитани кроз процес идентификације. У том смислу треба размотрити и могућности за побољшање и комбиновање постојећих типологија и других сродних доприноса.

Као што је већ наведено, све до осамдесетих година XX века, доминантна типологија теорије просторног планирања базирана је на Фалудијевом (1973) разликовању вредносноне и процедуралне теорије – процедуралне теорије дефинишу и оправдавају методе доношења одлука док вредносноне теорије припадају интердисциплинарном знању које је релевантно суштини просторног планирања (Yiftachel, 1989). Процедурална теорија доминирала је рационалистичким приступима, који су давали предност средствима (процедурама) у односу на циљеве (вредности). Разликовање вредносноне и процедуралне димензије критиковано је због тога што је просторно планирање приказано као аполитично и техничко. Као одговор на ове критике, Фалуди (1987) је прихватио да постоје различите врсте вредносноних теорија, уз нагласак да је процедурална теорија од примарне важности за просторно планирање. Упркос критикама, ова типологија остала је популарна за разумевање и приступ теорији просторног планирања (Alexander, 1997).

Још неки теоретичари покушавали су да развијају типологије и пруже одговарајућа разматрања. Један од првих покушаја представљања све веће плурализације теорије и стварања

оквира за разумевање је алтернативна концепција која подвлачи разлику између социолошких теорија (емпиријски базираних) и филозофских питања (идеолошких и нормативних) (Taylor, 1980). По другом становишту, постоје три групе теорија просторног планирања и просторних релација: теорије развојног процеса, теорије планерског процеса и теорије улоге државе (Cooke, 1983). Оба покушаја критикована су од стране О. Јифтахела (*O.Yiftachel*) (1989), који је покушао да структурише теорију просторног планирања у односу на три питања: аналитичке дебате (Шта је просторно планирање?), дебате просторне форме (Који је просторни план добар?) и процедуралне дебате (Који процес просторног планирања је добар?). Јифтахел је тврдио да су се ове три форме теорије развијале мање или више упоредо и да су често биле комплементарне. То тумачење чврсто је стајало унутар вредносно–процедуралног оквира који је још једном био потврђен од стране Фалудија (1987).

Током деведесетих година XX века, дошло је до застоја у дебати и вредновању растућег теоријског плурализма и његових утицаја на разумевање и класификовање теорије просторног планирања. Такав изненађујући епилог, посебно у време експанзије теоријских доприноса, отвара питање даље примењивости „вредносно–процедуралне“ поделе. По једном ставу, такво стање последица је скоријих теоријских кретања као што су: колаборативно планирање, неопрагматизам, постмодерна итд., а која произилазе из постпозитивистичког становишта (Allmendinger, 2002).

Постоје предлози да се већ поменута подела на „теорије у планирању“ и „теорије о планирању“ допуни трећом категоријом. Џ. Португали (*J. Portugali*) (2011) предлаже да трећи задатак теорије просторног планирања буде структура система просторног планирања, док Џ. Фридман (*J. Friedmann*) (2003) предлаже да трећа категорија буду „теорије око планирања“, односно критичка разматрања начина на који се одвија процес просторног планирања, која долазе из различитих перспектива.

Циљ је да се у оквиру истраживања, које чини прву димензију предложеног приступа, анализирају и друга разматрања питања типологије у теорији просторног планирања. Важни су и доприноси који нису директно упућени на предмет теорије просторног планирања. Неки од њих могу имати посебан значај код развоја интегралних и интердисциплинарних приступа, као што нпр. концепт одрживог просторног развоја подразумева подршку економском развоју уз већу пажњу усмерену на последице које тај развој има на животну средину, као и на социјалне консеквенце (Healey, 2007).

УЛОГА БИБЛИОМЕТРИЈСКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Другу димензију предложеног приступа чини библиометријско истраживање научних доприноса у области теорије просторног планирања. Библиометријско истраживање припада категорији квантитативних метода конструкције типологија, које се у знатној мери разликују од квалитативних еквивалента. Квантитативне типологије добијају се када се у

категије, које максимизирају унутрашње сличности, групишу сви елементи или случајеви који припадају емпиријском скупу података (Bailey, 2005). У овом раду предлаже се приступ формирања квантитативне хеуристичке типологије применом алгоритма и на концептуалне димензије, а не само на емпиријске податке.

Процес у којем се проналазе емпиријски случајеви који одговарају елементима из концептуалне (дескриптивне) типологије назива се идентификација (Bailey, 2005). Такав процес је потребан онда када чисто концептуална или компјутерски генерисана (математичка) типологија не могу одговорити сложенијим захтевима и већим очекивањима. Управо је такав случај у теорији просторног планирања, где је развој квалитативних типологија престао да прати развој теоријских доприноса.

Још пре више од 40 год. предложено је да се научни доприноси анализирају и методама које припадају култури науке. Претпоставка је била да се до структуре научног стваралаштва може доћи помоћу анализе у којој су научни часописи основни елементи, а збирне цитатне релације између часописа могу показати и означити научна подручја и теоријске дискурсе (Price, 1965). Од тада је започео развој библиометријских и наукометријских техника за анализирање података о научним публикацијама. Посебно је у последњих 20 год. забележена значајна промена подстакнута увећаном количином и бољом доступношћу информација, као и новим техникама анализе, истраживања и визуализације. Такав напредак је омогућен повећањем рачунарских капацитета за складиштење и обраду података.

Концепт „мапирања научних подручја” представља интердисциплинарно подручје науке, усмерено на процес мапирања, анализирања, класификовања и приказивања знања. Циљ је да се олакша приступ информацијама и да се истакне структура научног стваралаштва (Shiffrin & Borner, 2004). Мапирање научних подручја помаже да се лоцирају одређени истраживачки правци у оквирима ширих научних области и да се на тај начин добије основа у односу на коју се могу постављати посебне истраживачке теме. Приступ је користан и за проучавање промена у степену међусобне повезаности одређених научних подручја, као и за идентификацију главних међудисциплинарних веза, које се даље могу развијати (Porter & Rafols, 2009).

Од предложеног библиометријског истраживања очекују се резултати уз помоћ којих ће се класификовати и показати у каквом односу стоје теоријски доприноси који су развијани под утицајима различитих дисциплина (урбано и саобраћајно планирање, заштита животне средине, урбана економија, становање итд.) у односу на „теоријско језгро” просторног планирања. Такав истраживачки допринос може бити комплементаран са постојећим типологијама нормативних теорија, као што се даље могу разрадити и Фалудијеве типологије. Потреба веће интеграције наведених аспеката/ димензија препозната је као приоритетна за нову генерацију приступа и методологија у планирању просторног развоја Србије (Vujošević, 2004).

Закључак

У овом раду, у кратким цртама приказана је суштина истраживачког приступа који је важан за формирање нове типологије. Просторно планирање ослања се на широки спектар теорија и пракси других дисциплина. Чињеница је да је теорија просторног планирања комплексног и еклектичног карактера и да представља разноврсно и фрагментисано подручје (Allmendinger, 2002). Теорија мора да информира праксу, не само да би структурирала и објаснила свет и окружење које је предмет акције, већ да би објаснила акције самим актерима. Однос теорије и стварног света не мора бити лако уочљив. Зато се теорија често чини апстрактном, поготову на подручју деловања у простору, подручју које није јасно одређено према теорији и недовољно је повезано са праксом. При томе, промене у теорији обично иду испред промена у практичном планерском раду (Alexander, 1979).

Типологије нису саме себи циљ, већ је важно да имају улогу платформе за интеграцију и референцирање у интердисциплинарној области просторног планирања. За ту сврху, за приступ који ће подразумевати избор и интеграцију идеја, концепата и теорија, потребно је шире разумевање тога где такве идеје и доприноси настају и припадају. Ф. Аркибуџи (F. Archibugi) (2004) наводи да су Фалудијеве типологије, као продукт свога времена, поседовале потенцијал да буду корисне за поменуту намену. Ти доприноси представљају велики напор да се систематизују сва питања и проблеми који су настали у пракси просторног планирања, као и да се прикаже недостатак координације између различитих приступа и праваца развијених до тог времена (Faludi, 1973). На основу тих типологија и других доприноса, било је могуће да се стрпљиво и пажљиво „сагради” обновљена дисциплина просторног планирања, и као наука, и као пракса. Било је могуће и побољшати различите методе и приступе којима би се обезбедили стабилност, одрживост и опстанак тако изграђеног просторног планирања. На жалост, мало од тога је урађено. Сваки појединачни део научне области просторног планирања био је предмет дискусије, при чему се заборављала његова улога у односу на целину. Чак су се, од случаја до случаја, анализирали и међусобни односи између различитих делова. Такве анализе су игнорисале целовит домен просторног планирања, што је узроковало стање у коме су теоретичари планирања заборавили на практичаре и оставили их без адекватног знања и кодекса, као и без основних смерница, инструкција и упозорења.

Нова типологија допринеће разумевању растућег домена теорије просторног планирања, као и утицаја који усмеравају тај раст. Нова типологија је потребна да би се уредили и систематизовали претходни научни доприноси, као и да би се иницирало стварање нових и бољих интегралних приступа просторном планирању.

Литература

- Alexander, E. R. (1997): *A mile or a millimetre? Measuring the "planning theory–practice gap"*, *Environmental and Planning B: Planning and Design* **24**.
- Alexander, E. R. (1979): *Planning Theory, Introduction to Urban Planning*, New York, Mc Graw–Hill
- Archibugi, F. (2004): *Planning Theory: Reconstruction or Requiem for Planning?*, *European Planning Studies* **12**
- Allmendinger, P. (2002): *Planning Theory*, London, Palgrave Macmillan
- Bailey, K. (2005): *Typology Construction, Methods and Issues, Encyclopedia of Social Measurement*, Amsterdam, Elsevier
- Vujošević, M. (2002): *Novije promene u teoriji i praksi planiranja na Zapadu i njihove pouke za planiranje u Srbiji/Jugoslaviji*, Beograd, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije
- Vujošević, M. (2004): *The search for a new development planning/policy mode: problem of expertise in the transition period*, *Spatium* **10**.
- Klajn, I., M. Šipka, (2008): *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad, Prometej
- Kun, T. (1974): *Struktura naučnih revolucija*, Beograd, Nolit
- Lapintie, K. (2010): *Planning Theory, Encyclopedia of Urban Studies*, London, Sage
- Porter, A., I. Rafols, (2009): *Is science becoming more interdisciplinary? Measuring and mapping six research fields over time*, *Scientometrics* **81**.
- Portugali, J. (2011): *Complexity, Cognition and the City*, Berlin, Springer
- Price, D. J. D. (1965): *Networks of scientific papers*, *Science* **149**.
- Sager, T. (1994): *Communicative Planning Theory*, Aldershot, Avebury
- Shiffrin, R. M., K. Borner, (2004): *Mapping knowledge domains, Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* **101**.
- Snow, C. P. (1964): *The Two Cultures: And a Second Look*, Cambridge, Cambridge University Press
- Taylor, N. (1980): *Planning Theory and the Philosophy of Planning, Urban Studies* **17**.
- Faludi, A. (1973): *Planning Theory*, Oxford, Pergamon Press
- Faludi, A. (1987): *A Decision-Centred View of Environmental Planning*, Oxford, Pergamon Press
- Friedmann, J. (2003): *Why Do Planning Theory*, *Planning Theory* **2**.
- Friedmann, J. (2008): *The Uses of Planning Theory: A Bibliographic Essay*, *Journal of Planning Education and Research* **28**.
- Healey, P. (1997) *Collaborative Planning. Shaping Places in Fragmented Societies*, London, Palgrave Macmillan
- Healey, P. (2007): *Re-thinking Key Dimensions of Strategic Spatial Planning: Sustainability and Complexity, Fuzzy Planning: The Role of Actors in a Fuzzy Governance Environment*, London, Ashgate
- Cooke, P. (1983): *Theories of Planning and Spatial Development*, London, Hutchinson
- Yiftachel, O. (1989): *Towards a New Typology of Urban Planning Theories*, *Environment and Planning B: Planning and Design* **16**.